

ERZURUM'DA MÜDERRİS BİR MÜFTÜ: KADIZÂDE ERZURUMÎ

Muhammet Hanefi SULUOĞLU*
Faruk SANCAR**

ÖZET

Siyasi açıdan çeşitli dönemlere ayrılabilen İslam Tarihi, bıraktığı ilmi miras itibarıyla da çeşitli şekillerde tasnif edilebilmektedir. Bu uzun süreç için değerlendirmede bulunanlar, bazı dönemleri ilmi açıdan son derece zengin kabul ederken bazı dönemlerde ise çeşitli sebeplerden ötürü aynı başarının sürdürülemediğini iddia etmektedir. Özellikle oryantalistlerin ve bazı çağdaş yazarların temel iddiası Osmanlı döneminin bu açıdan oldukça başarısız olduğu yönündedir. Bu çalışmanın hedefi, XVII. yüzyılda Erzurum'da yaşamış olan Kadızâde Erzurumî'yi, hayatını, eserlerini ve düşüncelerini tanıtmaktır. Böylelikle genel anlamda Osmanlı'nın ilim mirası hakkında yapılan genellemelerin doğruluğunu sorgulama ve taşra sayılabilecek bir mahalde yaşamış olan klasik bir Osmanlı âliminin ilmi mirasımıza yaptığı katkıları daha yakından görme imkânına kavuşacağız.

Anahtar Kelimeler: Kadızâde, Erzurumî, Medrese, Osmanlı.

A LECTURER MUFTI IN ERZURUM: KADIZADE ERZURUMI

ABSTRACT

While history of Islam can be politically divided into several periods, it can also be classified in terms of its scholarly heritage. Researchers who evaluated this long period of time argued that some periods of history of Islam were extremely rich in terms of scientific progress while the same success could not be sustained in other periods due to several reasons. The main claim of the orientalist and some contemporary writers was that the Ottoman Empire failed fairly in terms of scientific progress. The aim of this study is to introduce the life, works and ideas of Kadızâde Erzurumî who lived in Erzurum in the XVII. Century. Thus, we considered this as an opportunity to question whether the generalizations made about the scientific heritage of the Ottomans were true or not. In addition, we thought that this study would also give us the opportunity to have a closer look at the contributions of a classical Ottoman scholar who lived in the country side to our scientific heritage.

Keywords: Kadızâde, Erzurumî, Medrese, Ottomans

* Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı.

** Yrd. Doç.Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Hicri 110 yılında vefat eden Hasan el-Basrî'den XVIII. asrın tecdit hareketlerine kadar çeşitli evreler geçiren İslam düşünce geleneği, bu sürecin her aşamasında zamanının köşe taşı sayılabilecek önemli isimler yetiştirmiştir. Bu isimlerin bir kısmının şöhreti kendi dönem ve mahallini aşmış düşünce tarihinde derin izler bırakırken; bazıları ise daha yerel bir etki uyandırmıştır. Bu etkinin boyutları ve muhtevası açısından lehte ve aleyhte çeşitli değerlendirmeleryapmak mümkün olsa da en azından bu mirasın zenginliğini tartışma dışı tutmak itiraf edilmesi gereken bir zorunluluktur. Özellikle tecdit hareketleriyle birlikte İslamî düşüncenin yeniden inşa edilmesinin gerektiğine dair söylemlerin yaygınlık kazanması bir taraftan çağdaş anlama ve yorumla tekniklerini gündeme getirirken bir taraftan da bu zengin ilmi mirasımızın yeniden ele alınması ve değerlendirilmesine dair bir yaklaşımı ortaya çıkarmıştır.

Genel olarak İslamî düşüncenin özelde de kelim ilminin yeniden inşasında kadim geleneğimizin birikiminin, mevcut problemlerin aşılmasında yol gösterici seçenekler sunabilmesi mümkündür. Bu mirasın sunabileceği imkân ve tecrübenin tekrar değerlendirilmesi yenilenme çabalarına ciddi katkılar sağlayabilir. Bu itibarla İslam'ın gelecek vizyonunu sağlam bir temele oturturken geçmişin ilim ve kültür mirasını bütünüyle günümüze taşıma gibi anakronik bir tutumtercih etmek yerine, bu birikimin analitik bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmasının ve günümüzün metot ve muhteva merkezli tartışmalarına yeni çözümler getirmesinin önemli bir imkân olduğunu düşünüyoruz. İslami ilimlerde kurumsallaşmanın başladığı Emevî, İslam medeniyetinin altın çağının yaşandığı Abbasi, kurumsallaşmanın meyvelerinin büyük medreselerle taçlandığı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin bu bakış açısıyla tekrar değerlendirilmesi en azından söz konusu mirasa şükran sadedinde bir gerekliliktir.

Batılılar ve oryantalist söylemin etkisi altındaki çeşitli çağdaş yazarlar tarafından İslam ümmetinin yüzyıllar boyunca siyasi hamiliğini yapan Osmanlıların askeri, iktisadi, mimari gibi alanlarda büyük başarılar elde etmelerine rağmen özgün bir ilim miras bırakmadıkları yönünde çeşitli iddialar ortaya atıldığı bilinmektedir. Bu iddiaların özellikle sosyo-politik ortamında desteğiyle bazı dönemlerde müselleme bir mukaddime olarak sunulduğu da görülmektedir. Böyle toptancı yaklaşımların ortaya çıkmasında aydınlanma çağı sonrası İslam dünyasının siyasi ve ekonomik başarısızlığından kaynaklanan bir öz güven eksikliğinden söz edilebileceği gibi, geçmiş mirasın bilinmemesinin veya daha kötüsü belirli ön yargıların etkili olduğu iddia edilebilir. Bu ve benzeri genellemelerin sebebi her ne olursa olsun uzun bir süredir söz konusu zengin birikimin, genellikle görmezden gelindiği veya önyargıyla değerlendirildiği veyahut da bütünüyle karalanarak ademe mahkûm edildiği açıktır.

Bu büyük mirasın önemli halkalarından biri olan Osmanlı düşünce geleneğini, kütüphanelerde bulunan binlerce yazma eserle birlikte tekrar gözden geçirilmeyi beklemektedir. Bundan dolayı XVIII. asırda Erzurum'da yaşamış, on beş yıl müftülük, otuz yılı aşkın süre müderrislik görevinde bulunmuş ve yirmiyi yakın eser telif etmiş olan Kadızâde Erzurumî gibi bir âlimin hayatı ve eserlerini ilim dünyasına bir makale çerçevesinde tanıtmaya gayretimiz en azından geçmişe yönelik bir borcun ifası olarak görülmelidir. Taşra sayılacak bir mahalde yaşamış olması, hakkındaki biyografik malumatın hacmini bir hayli azaltsa da yine de onu tanımamıza ışık tutacak çeşitli verilere ulaşabildiğimizi söylemeliyiz. Ayrıca eserlerinin başta Süleymaniye Kütüphanesi ve Kültür Bakanlığı el yazmaları sitesi olmak üzere diğer yazma eser kütüphanelerinden elde edilebilmesi, müellifin düşünce dünyasını tanıma noktasında bize daha geniş imkânlar sunduğunu da ifade etmeliyiz.

I. Hayatı ve İlmî Kişiliği

Adı kendi eserlerinde Kadızâde Mehmed¹, diğer kaynaklarda ise Mehmed Arif b. Mehmed,² veya Muhammed Arif bin Muhammed³ şeklinde geçmektedir. Erzurum doğumlu olduğu bilinen müellifin⁴ ne zaman doğduğu konusunda herhangi bir kayıt yer almamaktadır.⁵ Kadızâde Erzurumî'ye babasının ölümünden sonra, annesinin İspir kadısıyla evlenmesinden dolayı üvey babasına nispetle “Kadızâde”; İspir kazasıyla meşhur olmasından dolayı da “İspirî” lakabı verilmiştir.⁶ Erzurum tarihi ile ilgili yapılan çalışmalarda “İspirî” olarak anılmasına karşılık Osmanlı ilim tarihinde “Erzurumî” nispetiyle anılmıştır.⁷

Süleymaniye Yazma Eserler Kataloğu'nda ismi ayrıntılı olarak şöyle kaydedilmiştir: Muhammed Arif b. Muhammed Kadızâde el-Erzurumî,⁸ *Kültür Bakanlığı Yazma Eserler Kataloğu*'nda ise şöyledir: Kadızâde Mehmed Arif b.

¹ Kadızâde Muhammed Arif b. Muhammed el-Erzurumî, *Babr'ul-fetâva*, Süleymaniye Kütüphanesi, H. Hüsnü Paşa, nr.387, vr.6a.

² Saîd Uylaş, “Erzurumlu Kadızâde Mehmed Efendi ve Kur'an'a Dair Bir Risâlesinin Tanıtımı”, *Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, Erzurum 2008, s.515.

³ www.suleymaniye.gov.tr/ *Yordam. htm*.

⁴ Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum-Yabut Hemşehriblere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası-İstanbul 1338/1920, s.100.

⁵ Mehmed Nusret, s. 100; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.507; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedyyetü'l-ârişin-esmaü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, İstanbul 1955, II, 333; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Ankara 2000, I, 404.

⁶ Mehmed Nusret, s. 100; Konyalı, s.507; Uylaş, s.515; Asım Yediyıldız-Nilüfer Ateş, “Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, s.310.

⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333.

⁸ www.suleymaniye.gov.tr/ *Yordam. htm*.

MehmedErzurûmî.”⁹ Biz ise çalışmamızda müellifin adını kısaca Kadızâde Erzurumî, Kadızâde veya Erzurumî olarak kullanmayı tercih edeceğiz.

Temel eğitimini İspir’de¹⁰ ve medrese eğitimini Erzurum’da tamamlayıp icazet alan Kadızâde¹¹ Erzurum’daki tahsilinin ardından İstanbul’a gelerek ikinci bir icazet almaya muvaffak olmuştur.¹² İkinci icazetini dönemin meşhur âlimlerinden Kazâbâdî (ö. 1163/1750) namıyla meşhur Ebu’n-Nâfi’ Ahmed bin Muhammed bin İshak’tan almış ve onun temayüz eden bir öğrencisi olmuştur.¹³

Kadızâde’nin Erzurum’da hangi hocalardan ders aldığı hususunda hiçbir kayda rastlanmamaktadır. Ancak çağdaşı ve hemşehrisi olan Muhammed Hâzık Efendi’nin (ö.1176/1763) hocaları hakkındaki bilgiler¹⁴ Erzurum’ın de aynı hoca ve medreselerden ders alma ihtimalini akla getirmektedir. Bu hocalar arasında özellikle İhlaşiyye Medresesi Müderrisi Ömer Efendi ile Feyziyye Medresesi Müderrisi Ebubekir Efendi sayılabilir.¹⁵ Ayrıca müellifin hocası olan Kazâbâdî Ahmed Efendi Muhammed Hâzık Efendinin de hocası olması söz konusu bu ihtimali kuvvetlendirmektedir.¹⁶

Kadızâde Erzurumî, İstanbul’da ikinci diplomasını aldıktan sonra memleketi Erzurum’a döndü. Ardından Erzurum’daki Sultaniye Medreselerine Müderris rütbesiyle tayin edildi.¹⁷ Daha sonra Sultaniye Medreselerindeki müderrislik görevine devam ederken aynı zamanda Erzurum müftüsü olarak

⁹ www.yazmalar.gov.tr.

¹⁰ Konyalı, s.508.

¹¹ Mehmed Nusret, s.100; Uylaş, s.515;Konyalı, s.508.

¹² Uylaş, s.515; Konyalı, s.508; Mehmed Nusret, s.100.

¹³ Kadızâde Erzurumî’nin ersaadetteki öğrenim hayatı sırasında meydana gelen ve zekâsının işaretlerini gösteren şöyle bir olay nakledilir:Kazâbâdî hoca bir gün Beyzâvitefsirini okutuyorken “ وَكَأَنَّهُ كَرِهُنَا بَنِي آدَمَ ” ayetinin tefsirindeki ibarede bir vav (و) harfinin nahiv bakımından hangi manayı ifade edeceği konusu üzerinde durmuş, mesele üzerinde hoca ile muhataplar (talebeler) arasında çok sayıda müzakere yapılmasına rağmen bir neticeye varılmadan topluluk dağılmıştı. Ertesi gün alışıldığı gibi aynı konu üzerinde tekrar toplanarak müzakere edilirken hoca o güne kadar pek dikkatini çekmeyen Kadızâde Erzurumî’ye yönelerek fikrini sorunca Kadızâde hemen; “Muhterem hocalar! Boşuna düşüncelerinizi yorup duruyorsunuz, vav (و) harfi bu ibarede hiçbir anlam ifade etmez, müstensihnin kaleminden yanlışlıkla yazılmıştır” diye karşılık verir ve orada bulunanların tümünün aklına böyle bir yaklaşımın gelmemiş olması hasebiyle hakkı teslim edilir ve ilim erbabı tarafından iltifat görür. Bkz. Mehmed Nusret, s.100; Uylaş, s.515.

¹⁴ Hüseyin Güfta, *Erzurumlu Şair Hazık*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2001, s.19.

¹⁵ Güfta, s.19.

¹⁶ Güfta, s.19.

¹⁷ Konyalı, s.508; Mehmed Nusret, s.100; Yedi yıldız, s.311; Uylaş, s.517.

atandı.¹⁸ Erzurum müftülüğü görevini on beş yıl boyunca sürdüren Kadızâde'nin, Sultaniye Medreselerinde kaç yıl görev yaptığı ise tam olarak bilinmemektedir. Erzurum gibi önemli bir ilim merkezinin müftülük görevini uzun bir süre üstlenmesi el-Müftî lakabıyla anılmasının da sebebidir.¹⁹

Kadızâde Erzurumî'nin yaşadığı dönemin önemli gündem maddelerinden biri olan medrese tekke çatışmasında medrese tarafında yer aldığı görülmektedir. Resmi görevlerde bulunan ve herhangi bir tarikata intisap etmediği bilinen Kadızâde, tasavvuf ve tarikat erbabını sürekli tenkit etmesinden dolayı çağdaşı İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780) tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Hatta Mesih İbrahimhakkıoğlu'nun ifadesine göre İbrahim Hakkı'nın yerdığı ilk kişi Kadızâde'dir.²⁰

“Birunundan nümayişler heman aynı derunidür

Anıncünkâmet-i Müftî Efendi eğri büğrüdür.”²¹

Kadızâde Erzurumî'nin fiziki yapısı hakkında da kaynaklarda bir takım bilgilere rastlanmaktadır. Buna göre o kambur, koca burunlu, yüzü benli ve büyük sarık kullanan birisidir.²² Naklettiğimiz yukarıdaki mısradaki İbrahim Hakkı bu hicviyle Kadızâde'nin görünüşünün çirkin olmasının kalbinin kötü düşüncelerle dolu olmasından kaynaklandığını ima etmekte daha açık bir deyişle de içinin kötülüğünün yüzüne yansıdığını söylemektedir.²³

İki âlim arasında din-bilim ilişkisi vb. farklı gündem maddeleriyle ilgili çeşitli tartışmaların meydana geldiğine dair bir takım bilgiler olsa da²⁴ bunlar tek taraflı ve şifahi rivayetlere dayanmaktadır. Bundan dolayı söz konusu rivayetlerden hareketle Kadızâde'nin lehinde ve aleyhinde kesin kanaatlerde bulunmak doğru olmaz. Ancak söz konusu rivayetler en azından Osmanlı düşünce tarihindeki medrese-tekke çekişmesinin bir örneği olarak değerlendirilebilir ve bu zümreler nezdinde Kadızâde isminin hiç de olumlu çağrışımlar yapmadığını anlamamıza yardımcı olabilir.²⁵

¹⁸ Konyalı, s.508; Bursalı Mehmed Tahir, I, s.404; Mehmed Nusret, s.508; Uylaş, s.517; Yediıldız, s. 311.

¹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; Kadızâde Erzurumî, *agy*, vr. 6a.

²⁰ Mesih İbrahimhakkıoğlu, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 1973, s.91.

²¹ Konyalı, s.508; Mehmed Nusret, s.101; Uylaş, s.517; İbrahimhakkıoğlu, s.91.

²² Konyalı, s.508; Mehmed Nusret, s.101; Uylaş, s.517; İbrahimhakkıoğlu, s.91.

²³ Mehmed Nusret, s.101; Uylaş, s.517.

²⁴ Ekmeleddinİhsanoğlu, *Osmanlılar ve Bilim*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2007, s.163.

²⁵ Bu rivayetlerin İbrahim Hakkı'nın müntesipleri tarafından nakledildiğini hatırlatmakta fayda görüyoruz. Üslup itibarıyla sorunlu olmasına rağmen şifahi olarak günümüze kadar nakledilen bu rivayetleri olduğu gibi buraya ekledik.

Kadıızâde'nin biyografisiyle ilgili elde çok fazla veri olmaması ilmi kişiliği hakkındaki değerlendirmelerimizi daha ziyade onun uhdesine aldığı resmi görevinden ve eserlerinden hareketle yapmamızı zorunlu kılmaktadır. O dönemin ilim irfan merkezi konumunda olan Erzurum vilayetinde on beş yıl müftülük görevinde bulunması bu konuda yol gösterici bir veri sunmaktadır.

Kadıızâde ile İbrahim Hakkı'nın bir ilim meclisinde karşılaşması hakkındaki ilk rivayet şöyledir:

"Erzurum Müftüsü olan Kadıızâde Muhammed Arif b. Muhammedel-Erzurumî, geniş bir halk topluluğu tarafından sevilen, sayılan ve kendisini hicveden İbrahim Hakkı'ya kıskanmaktaydı, bu yüzden ona karşı cephe aldı. Doğruluğu ispatlanmamış bir söylentiye göre, müftü bazı dar görüşlü mollalardan oluşan bir meclis toplayıp İbrahim Hakkı'ya sorguya çağırmış ve "Molla! Sen bir supara yazarmışsın, yerden gökten dem vurmuşsun, şer-i şerife uymayan şeyler karalamışsın!... Nice olur?" diye sorguya başlamış. Bu söylentiği aktaran Mesih İbrahimhakkıoğlu'nun belirttiğine göre, İbrahim Hakkı, müftü ve yandaşlarına Marifetname'yi gösterip kitabın hangi kısmının şeriata aykırı olduğunu sorunca, mollalar kitapta şeriata ters düşen bir yer bulamamışlar ve bepsi pişman olmuş, dağılmışlar." Bkz. İbrahimhakkıoğlu, age, s. 91; İhsanoğlu, age, s.163.

Kadıızâde Erzurumî ile İbrahim Hakkı'nın karşılaşması hakkındaki ikinci rivayet ise şöyledir:

"Zamanın dar kafalı softa gurubu ve "rüsüm uleması" denilen zâbir şeriatçılar, İbrahim Hakkı'ya çekemediklerinden yahut-her büyük adama yapıldığı gibi- yazdığı eserleri anlamayıp küfür isnat ettiklerinden, kendisini heyet buzurunda sorguya çekmeye karar verirler. Kalabalığın içinde zamanın müftüsü, ulemadan geçinen sarıklı sınıfı başköşeye kurmuş, fen ve fikir adamlarına, tasavvuf düşmanlarına önderlik ediyorlar. Bunlardan başka mecliste İbrahim Hakkı'nın meşhur muarızlarından Kadıızâde Mehmed Efendi, onun birinci sınıf talebelerinden olup "Beyzâvî Tefsiri" üzerine "Ta'likât" yazan Kürt Maksut Efendi... İbrahim Hakkı içeriye girer girmez kendisine kötü bakarak adeta azarlar gibi sorulan ilk sorudur:

—Molla, sen bir kitap yazmışsın... İçinde yıldızlardan, ay ve güneşten, gökyüzünden bahsederek Allah'ın işine ve hikmetine karşılamakta imişsin. Bunun dinsizlik olduğunu, insanı küfre götüreceğini bilmiyor musun? Söyle bakalım ne cevap vereceksin?

İbrahim Hakkı bakmış ki bunlara akıl, mantık ve ilim yoluyla söz anlatmanın imkânı yok... Ervela reis'in gururunu okşayıp işi tathya başlamak ister. Mabcup ve nadim bir halde Hâzık Efendi'nin (ö.1763) yanına sokulur, kendisine yavaşça:

Henüz pek çok noksanı olduğunu, bunları tamamlamak için kendisinin ilminden, fazlından istifade etmek ihtiyacı duyduğunu, bu sebeple yeniden ders almak istediğini, hatalarını, eksiklerini belki bu suretle düzelteceğini, kendisini minnettar bırakacak olan böyle bir lütfün esirgenmeyerek ihsan edilmesini kalabalığın içinde ricada bulunur.

Bu tatlı ve mütevazı yalvarış Hâzık Efendi'nin boşuna gider, ulemalık gururunu kabartır. Düşüncelerini bemen değiştirerek İbrahim Hakkı'ya sahip çıkar. Heyete karşı yumuşatıcı sözler söyleyerek işi yatıştırır. İbrahim Hakkı'da bu suretle mühim bir vartadan kurtulmuş olur."Bkz. Güfta,age, s.19; C. Server Revnakoğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnamesi, İstanbul 1961, s.32-35.

Kaynaklarda ulaştığımız bu tartışmanın, aynı olayın iki ayrı rivayeti olabileceği gibi, farklı zamanlarda gerçekleşmiş bir hadise olabilmesi de mümkündür. Zira elimizde kesin delil mevcut değildir. Ancak burada ifade etmeden geçemeyeceğimiz husus; İslam düşüncesinin zenginliği olarak ele alınabilecek bir meselenin, tarafgirlik ve taassupla nasıl mecrasından çıkabildiğidir.

Zira zengin ve canlı bir ilmi hayatın olduğu ve birçok âlimin yetiştiği Erzurum²⁶ vilayetinde uzun sayılabilecek bir süre müftülük görevinde bulunması aslında Kadızâde'nin ilmi birikimi konusunda bir hayli fikir vermektedir. Ayrıca müftülük görevini icra ederken başladığı ve otuz yılda tamamladığı ve de her bir fetvasının kaynağını gösterdiği 370 varaklık *Babru'lfetâvâ* adlı eseri onun bilgi birikimini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Müellifin ilmi şahsiyetini anlayabilmek için öncelikle onun medrese eğitimini Erzurum ve ardından İstanbul'da tamamlamış olduğunu belirtmemiz gerekir. Öncelikle Kadızâde'nin klasik bir Osmanlı âlimi olduğu hatırd tutulmalıdır. Bundan dolayı o da çağdaşları gibi şerh ve haşiye çalışmalarının yanında özgün eserler de kaleme almış; kelim, fıkıh, hadis, tefsir, Arap dili ve tasavvuf gibi İslami ilimlerin her türünde risâleler yazmıştır.

Kadızâde Erzurumî'nin Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) ile başlayan "Kadızâdeliler" ekolüne bağlı olması ihtimali ona çevresindeki âlimler içerisinde farklı bir konum kazandırmaktadır. Her ne kadar Kadızâde Erzurumî, Birgivi ekolünün takipçisi olduğunu açık bir şekilde ifade etmese de eserlerindeki atıflar ve yukarıda bahsi geçen İbrahim Hakkı ile ilişkisi bu ihtimali akla getirmektedir. Özellikle Kadızâde'nin Birgivi'nin eserlerini şerh etmesi ve onu hocası olarak zikretmesi ayrıca kendisinden sitayişle bahsetmesi de aralarında bir düşünce birlikteliği olduğu yönündeki kanaati güçlendirmektedir.

Kadızâde'nin deruhte ettiği resmi görevleri ve günümüze kadar ulaşan çeşitli eserleriyle kendi dönemi ve çevresinde etki bırakan bir âlim olduğunu söylemenin abartılı bir değerlendirme olmadığını düşünüyoruz. Söz konusu bu etki, kendinden önceki ve sonraki büyük isimlerle boy ölçüşebilecek düzeyde olmasa da eserlerinin, Osmanlı Devleti'nin belli başlı ilim merkezlerinin kütüphanelerinde yer alması, en azından kendi dönemi için taşıdığı önemi itiraf etmeyi zorunlu kılmaktadır.

Doğum tarihini kesin olarak bilmediğimiz Kadızâde'nin vefat tarihinin 1173'te olduğu noktasında ittifak söz konusudur.²⁷ Bu da miladî 1759-1760 yıllarına tekabül etmektedir.

Kadızâde Erzurumî, Erzurum Çat yolu üzerinde, birçok ulemanın kabrinin de bulunduğu Tuzcu köyündeki kabristanlıkta metfundur. Mezar taşında "*el-merbum el-mağfurun lehu Kadızâde Mubammed el müftîbi-Erzurum rahmetullahi 'aleyhi sene:1172 b. 21 Ramazan*" yazmaktadır.²⁸

²⁶ Erzurum âlimleri hakkında geniş bilgi için Mehmed Nusret'in *Tarihçe-i Erzurum* adlı eserine bakılabilir.

²⁷ Mehmed Nusret, s.101; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; Bursalı Mehmed Tahir, I, 404; Konyalı, s. 508.

²⁸ Uylaş, s.518.

II. Eserleri ve Medresesi

A. Kitap ve Risaleleri

Ülkemizin pek çok kütüphanesinde bulunmasına rağmen Kadızâde Erzurumî'nin eserlerinin hiçbirinin matbu olmadığını ifade etmeliyiz. Kadızâde Erzurumî, eserlerine genel olarak telif sebebini açıklayarak başlar. Eserlerini Arapça olarak telif eden ve Hanefi-Maturidi çizgisindeki bir düşünce anlayışına sahip olan müellifin, telifatı incelendiğinde birçok İslam âliminden istifade ettiği görülmektedir. Bu da onun klasik İslami literatüre hâkimiyetini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tarihçe-i Erzurum müellifi Mehmed Nusret eserinde Kadızâde Erzurumî'nin varislerinin kütüphanesinde I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıllara kadar kendi el yazısı ile 23 cilt eserinin olduğunu²⁹ söylemesine karşın biz bunların ancak 19 tanesine ulaşabildik. Bu eserlerin çoğunun hacminin birkaç varağı geçmediğini hatırdta tutmakta fayda görüyoruz. Şimdi sırasıyla tespit edebildiğimiz eserleri ve nüshalarını tek tek ele almaya çalışacağız.³⁰

1. Bahru'l-Fetâvâ

*Babru'l-Fetâvâ*³¹ Kadızâde Erzurumî'nin en hacimli ve önemli eseridir. Kendi ifadesine göre eserini 30 yıla yakın bir sürede verdiği fetvaları bir araya getirmek suretiyle oluşturmuş ve hicri 1161/1748 yılında tamamlamıştır. Eserin baş tarafında, değişik nüshalarında farklı sayıda başlıktan oluşan ve her başlığın sayfa numarası verilen bir fihrist yer almaktadır. Taharet, salat ve zekât bahisleri ile başlayan eser mezhep değiştirme, hüsnanın hükmü ve miras bahisleri ile son bulmaktadır.

Eser soru cevap şeklinde hazırlanmış, kısa cevaplarla birlikte fetvanın delili de bazen bir, bazen birkaç kaynağıyla beraber zikredilmiştir. Ayrıca soru üslubu "...şu olursa, ...bu olursa fetvası ne olur?" şeklinde ve genellikle "Zeyd" öznesiyle sorulmuştur. Soru ve cevap kısımları Osmanlıca, bu cevaplara kaynaklık eden bilgiler ise Arapça olarak yazılmıştır.

Daha açık bir şekilde anlaşılması için *Babru'l-Fetâvâ*'daki şu ibareyi aşağıda sunuyoruz:

²⁹ Mehmed Nusret, s.101.

³⁰ Eserleriyle ilgili geniş bilgi için bkz. Suluoğlu, Muhammet Hanefi, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşif-u Hâli'l-Mentâ ve'l-Berzâb Adlı Risalesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Rize, 2010.

³¹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-zeunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, Maarif Matbaası, İstanbul 1941, I, 225; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; *İzahü'l-meknun fi'z-zevli ala keşfi'z-zeunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1945, I, 165; Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1938, *Suplemen* II, 649; Mehmed Ali Kırboğa (Alata'lı), *Kamusu'l-kütüb ve mevzuatı'l-müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1974, s. 114; Mehmed Nusret, s. 100; Mehmed Tahir, I, 404.

"زيد ابدست الوركن خلال وضوده حدث واقع اولسه وضوئي اتمام كفايت ايدرمي يوحسه استيناف لازم ميدر؟ الجواب استيناف لازمدر. نقل عن فتاوي علي افندي شيخ الاسلام. الوضوء اذا وقع في خلاله حدث نقض ما وجد كما ينقض بعد تمامه اذا وقع. صرة الفتاوي نقلا عن جواهر الفتاوي قبل كتاب الصلاة. كذا في فتح القدير لابن الهمام في باب التيمم."

Babru'l-Fetâvâ'nın yurt içi ve dışındaki muhtelif kütüphanelerdeki toplam 12 nüshasından altı tanesinin bizzat kendisine, diğer altı nüshanın ise kayıt bilgilerine ulaştık. Bu nüshalar şunlardır: H. Hüsnü Paşa Nüshası, Hamidiye Nüshası, M. Hilmi-F. Efendi Nüshası, Nevşehir Nüshası, İstanbul Üniversitesi Nüshası, Diyarbakır Nüshası, Orhan Camii Nüshası, Kütahya Nüshası, Mısır Nüshası, Kastamonu Nüshası, Beyazıt Nüshası, Milli Kütüphane Nüshası, Sivas Nüshası.³²

2. Kılâdetü'l-Mercan fi Ahvâli'l-Cânn

Risâleye³³ hamdele ve salveyle başlayan Kadızâde Erzurumî, bu risâleyi bazı ilim adamlarının kendisine cinlerin ahkâmı ile ilgili bir takım sorular sormaları üzerine kaleme aldığını söyler. Risâle adından da anlaşılabilceği üzere cinlerin varlığı, şeytan ve iblis kavramlarının anlamları, Hz. Peygamber'in ve geçmiş peygamberlerin cinlere resul olarak gönderilişi, cinlerin ilahi emirlerle mükellefiyeti ve sahabenin cinleri görüp görmediği gibi konulara hasredilmiştir. Konuları ele alırken sadece ana başlıklarla yetinmeyen Kadızâde, cinlerin mahiyeti, mekânları, çeşitleri, girdikleri şekiller, cinlerden korunma yolları, cinlerle evliliğin olup olmayacağı gibi daha tali meseleler temas etmiş hatta cinlerle rüyada birleşmenin guslü gerektirip-gerektirmediği gibi bir takım meselelerdeki farklı görüşleri ele alarak tartışmıştır. Eserin, Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Laktü'l-Mercân fi Ahkâmî'l-Cânn* isimli eserinin içeriğini ve tertibini andırıldığını söylemek mümkündür.³⁴ Tespit edebildiğimiz nüshaları ise şunlardır: Esad Efendi Nüshası, Nafız Paşa Nüshası, Erzurum Nüshası, Ankara Nüshası, Kadızâde Medresesi Nüshası³⁵.

3. Şerhu Ravzâti'l-Cennât

*Şerhu Ravzâti'l-Cennât*³⁶ müellifin *Babru'l-Fetâvâ*'dan sonraki en hacimli eseridir. Birgivi Mehmed Efendi'nin³⁷ kelama dair *Ravzâti'l-Cennât* adlı eserine

³² Bu eser ve nüshaları hakkında daha geniş bilgi için bkz: Bünyamin Çalık, *Kadızâde Muhammed Arif Efendi'nin Babru'l-Fetâvâ adlı eserinin Fetva açısından değerlendirilmesi*, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2012.

³³ Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; Mehmed Nusret, s. 101; Mehmed Tahir, I, 404; Uylaş, s. 518.

³⁴ Krş. Abdurrahman b. Ebî Bekr Süyûtî, *Laktü'l-mercân fi ahkâmî'l-cânn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1986.

³⁵ Bu nüsha Prof. Dr. Sadi Çöğenli'nin şahsi kütüphanesinden temin edilmiştir.

³⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; Mehmed Nusret, s. 101; Mehmed Tahir, I, 404; Uylaş, s. 518.

yapılan hacimli bir şerhtir. Müellif, *Ravzatü'l-Cennât*'ın bir şerhinin bulunmaması ve bazı dostlarının da bu yöndeki talepleri üzerine söz konusu şerhi yazdığını ifade eder.

Esere ilk olarak besmele-i şerîfeyi şerh ederek başlayan Kadızâde, daha sonra *Ravzatü'l-Cennât*'ı farklı kelimelerin görüşlerinden istifade edip kaynaklarını da vererek şerh etmiştir. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Esad Efendi Nüshası, Kastamonu Nüshası, Manisa Nüshası, Erzurum Nüshası.

4. Risâle fî İhtilâfî'l-Ulemâ fî Vukû'i'l-Mu'arreb fî'l-Kur'ân

*Risâle*³⁸ doğrudan *Ulûmü'l-Kur'ân* hakkındadır. Kur'ân'da Arapça olmayan kelimelerin bulunup bulunmadığı hususu ve âlimlerin bu meseleyle ilgili görüşleri risalenin temel konusunu teşkil eder. Ayrıca Kur'an ilimlerinden biri olan *münasebet* konusuna da özet bir şekilde değinir. Yine esbâb-ı nüzul ile mekkî ve medenî ayetler konusu da ele alınan meseleler arasındadır.³⁹

Süyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinin özeti mahiyetindeki risale⁴⁰, hamdele, salvele ve dua talebinden sonra

فاعلم ان الائمة اختلفوا في وقوع المعرب في القران فلاكترون ومنهم الشافعي علي عدم وقوعه

فيه ...

şeklinde devam etmekte ve

اني رايت الناس قد اعرضوا عن القران واشتغلوا بفقہه ابي حنيفه ومغازي ابن اسحاق فوضعت بهذا الحديث حسب كذا في اتقان العلوم ملخصا. تمت.

cümlesiyle sona ermektedir. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Esad Efendi Nüshası, Nazif Paşa Nüshası.

5. Risâletü's-Selâmiyye

İslam'ın önemli göstergelerinden biri olan “selamlaşma” konusunu ele alan⁴¹ eser müellifin ifadesiyle ‘hangi selamın faziletli ve güzel; hangisinin ise caiz olup olmadığı hususunda yaşanan zihin karışıklığını izale etmek amacıyla yazılmıştır. Eser altı *tenbih*, bir hatırlatma ve bir *tetimmeden* oluşmaktadır. Kadızâde tembihlerinde; selamın hükmü hakkındaki görüşleri aktardıktan sonra,

³⁷ Birgivi hakkında geniş bilgi için bkz. Huriye Martı, *Birgili Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, İstanbul 2008.

³⁸ Uylaş, s. 518.

³⁹ Uylaş, s. 519.

⁴⁰ Krş. Celaleddin Abdurrahman b. EbîBekres- Süyûtî, *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'an*, Kahire 1978.

⁴¹ Uylaş, s. 518.

selamın fihki yönü, mezheplerin görüşleri, selamda hangi lafızların kullanılacağı, kişilerin durumlarına göre (oturan-yürüyen, Kur'an okuyan...) selamı kimin vereceği, gayr-ı müslimlerle nasıl selamlaşılacağı ve gayr-ı müslimlere yazılan mektuplarda hangi ifadelerin kullanılması gerektiği gibi konulara değinir. Arapça formu dışındaki selam cümlelerinin caiz olup olmadığı konusunda eser sona erer. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Esad Efendi Nüshası, Erzurum Nüshası, Ankara Nüshası.

6. Risâle fi'l-Vaz'

Kadızâde Erzurumî bu iki varaklık *Risâlesinde*⁴² varlıklara isim verme, lafızlara anlam yükleme konularını ele alan *vaz'* ilminden bahseder. Fiil kavramı ve *vaz'* çeşitlerini örnekleriyle açıklar. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Esad Efendi Nüshası, Nafiz Paşa Nüshası.

7. Risâle fi'l-Va'd

Kadızâde *Risâle*'de, Allah'ın öteki alemde kulların dünyada yaptıklarına karşılık olarak vereceği ceza ve mükafatı ifade eden bir terim olan *va'd* meselesini itikadi ekollerin görüşlerini karşılaştırarak vermeye çalışmıştır. Tespit edebildiğimiz tek nüsha, Nafiz Paşa'dadır.

8. Risâle-i Fethiyye

Bu *Risâle*⁴³ Süleymaniye kataloglarında *Şerhu Risâlet-i Tablîliye ve Kelime-i Tevhîd* olarak kaydedilmiştir. Ancak temel kaynaklarda ve Köprülü Kütüphanesi kataloglarında başlıkta verdiğimiz şekilde yer almaktadır. Birgivi Mehmed Efendi'nin bulmaca edasıyla kaleme alınan tek varaklık *Risâle-i Tevhîd* adlı eserine yazdığı şerhtir.

Kadızâde Erzurumî, *Risâle*'ye "Lâ ilâhe illallah" ifadesinin önemini belirten bir hadisi şerifle başlar ve *Risâle*'yi yazma nedenini Birgivi'nin eserinin anlaşılmasında güçlük yaşandığını ifade eden dostlarının talebi olarak açıklar.

Risâle'de dilsel tahliller yapan ve bunları örneklerle açıklayan Kadızâde, mesela istisnânın hangi şekilde ve koşulda kullanıldığını açıkladıktan sonra bu konuların delillerini kaynak vererek ortaya koymaya çalışır. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Esad Efendi Nüshası, Mehmed Asım Bey Nüshası, Bağdatlı Vehbi Nüshası.

9. Risâle fi Fark Beyne Hadîs'il-Îlâhiyye ve'l-Kudsiyye

Risâle'ye⁴⁴ Fâzıl er-Rûmî'nin *Hâşiyetü't-Tevhîb* adlı eserinden alıntı yaparak başlayan müellif, kudî hadis ve mahiyeti ile Hz. Peygamber'in vahiy alma

⁴² Uylaş, s. 518.

⁴³ Brockelmann, *Suplement*II, 578; Kırboğa, s. 300; Uylaş, s. 518.

⁴⁴ Uylaş, s. 518.

şekilleri gibi meselelere değinmiştir. Tespit edebildiğimiz tek nüshası Serez'dedir.

10. Kâşifu Hâli'l-Mevtâve'l-Berzah

Risâlenin ismi bütün nüshalarda *Kâşifu Hâli'l-Mevtâve'l-Berzah* olarak geçmektedir. Süleymaniye kataloglarında ise *Kâşifu Ahvâli'l-Mevtâve'l-Berzah* olarak kaydedilmiştir. *Osmanlı Müellifleri*⁴⁵ ve *Tarihçe-i Erzurum*'da⁴⁶ *Risâle-i Ahvâli'l-Kabir* olarak verilmiştir.

Kabir ahvaliyle ilgili Kur'an'da 'muhkem' bir ifadenin bulunmaması ve bu husustaki rivayetlerin mütevâtir olmaması meselenin bir tartışma konusu olarak günümüze kadar gelmesini sağlamıştır.

Bu eserde konular muhtasar olarak ve bir bütünlük içinde ele alınmış; kabir suali, azabı ve nimetinin var olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu mesele hakkında müstakil eserler yazan Gazzâlî (ö. 505/1111), Kurtûbî (ö. 671/1273), İbn-i Kayyim (ö. 751/1350), Suyûtî (ö. 911/1505) gibi müelliflerden istifade eden Kadızâde, Kadı Beydavî (ö. 691/1291), İbn-i Teymiyye (ö. 728/1828), Adudu'd-Din el-İcî (ö. 756/1355), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), Ebu's-Suud Efendi (ö. 981/1574), Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1574) ve gibi âlimlerin ifadeleriyle de görüşlerini desteklemiştir.

Kadızâde Erzurumî, naklettiği hadislerin sıhhati konusunda zaman zaman değerlendirilmelerde bulunmuş, genel itibarıyla yumuşak bir üslup kullanmasına rağmen bazı durumlarda muhaliflerine karşı sert eleştirilerde bulunmaktan kaçınmamıştır. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Esad Efendi, Bağdatlı Vehbi ve Nafiz Paşa.⁴⁷

11. Risâle fi'z-Zikr

Kadızâde Erzurumî bu eserinde zikrin faydalarını altı başlık altında açıklar. Zikrin çeşitleri ve mahiyeti, cehrî ve hafi zikir, kalp ve lisan ile zikir gibi konuları âlimlerin eserlerine müracaat ederek açıklamaya çalışmıştır. Tespit edebildiğimiz tek nüsha Nafiz Paşa'dadır.

12. Risâle fi Hasedi'l-Mezkûr fi Tarikat-ı Muhammediyye

H. 1150 yılında yazdığı bu *Risâle*'de Birgivi Mehmed Efendi'nin meşhur eseri *Tarikat-ı Muhammediyye*'nin haset bölümüne yazdığı bazı hususlara açıklamalar ekleyen Kadızâde, hasedin mahiyeti, çeşitleri, söz ve eyleme geçmeyen hasedin sorumluluğu gibi konuları İslam âlimlerinden iktibaslar

⁴⁵ Bursalı Mehmed Tahir, I, 404.

⁴⁶ Mehmed Nusret, s. 101.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Suluoğlu, ss.72-83

yaparak incelemiştir. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Nafiz Paşa Nüshası, Erzurum Nüshası.

13. Risâle-i Melheme

Müellifin h. 1153 yılında kaleme aldığı bu *Risâle* Şeyh Hüseyin Bahâuddîn'in oğluna yazdığı bulmaca türü eser üzerine yaptığı bir şerhtir. Kadızâde bu eserin kapalı kısımlarını açıklayabilmek için "kırk fırın ekmek yemek gerektiğini" söyler ve eseri kendi üslubuna göre açıklar. Tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Nafiz Paşa Nüshası, Yazma Bağışlar Nüshası.

14. Risâletü's-Sa'diyye

Kadızâde Erzurumî bu *Risâle*'sinde⁴⁸ İmam Suyuti'nin *Câmiu's-Sağîr* adlı eserinde İbn Abbas'tan rivayet edilen "آخر اربعاء في الشهر يوم نحس مستمر" "*Aym son çarşambası uğursuzdur*" şeklindeki rivayeti üç fasıl altında inceler.

Birinci fasılda hadisi sıhhat-senet yönünden ele alır. İkinci fasılda hadisi irab, lâfız ve mânâ açısından inceler. Üçüncü fasılda ise hadis bağlamında günlerin uğur ve uğursuzluğu konularını değerlendirir. Tespit edebildiğimiz tek nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesi'ndedir.

15. Risâle fi's Sa'âti'n Nahsiyye ve's Sa'diyye

*Risâle*⁴⁹ Ebu'l Abbâs Ahmed el-Bûtî'nin *Şemsu'l-meârif* adlı kitabından tercüme edilmiştir. Dili Osmanlıcadır. Haftanın günleri hakkında astronomi ile ilgili bilgilerin yanında, haftanın günlerinde hangi işleri yapmanın faydalı, hangilerinin zararlı olduğunu ele alan bir eserdir. Tespit edebildiğimiz tek nüsha Nuru Osmaniye Kütüphanesi'ndedir.

16. Risâle fi Beyani Buyuti's-Seb'ati's-Seyyare

*Risâle*⁵⁰ genel olarak astronomi, burçlar, gezegenler, güneş, ay ve yörüngeleri hakkındadır. Müellif Osmanlıca olarak kaleme aldığı bu eseri Ebu'l Abbâs Ahmed el-Bûtî'nin *Şemsu'l-meârif*, Nasreddin et-Tusi'nin *Fasl-ı şerh* ve Takiyüddin İbnü'l-Ma'rûf'un *Ceridetü'd-dürer* adlı eserlerinden tercüme ederek kaleme aldığını ifade etmektedir. Tespit edebildiğimiz tek nüsha Nuru Osmaniye Kütüphanesi'ndedir.

⁴⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; Mehmed Nusret, s. 101; Mehmed Tahir, I, 404; Uylaş, s. 518; Ayrıca bu eserin Milli Kütüphane'de *Resail-i Hey'et ve Fevaidı*yla, 489923nr' ya kayıtlı bir mikrofilmli bulunmaktadır.

⁴⁹ Milli Kütüphane'de *Resail-i Hey'et ve Fevaidı*yla, 489923 nr'ya kayıtlı bir mikrofilmli bulunmaktadır.

⁵⁰ Milli Kütüphane'de *Resail-i Hey'et ve Fevaidı*yla, 489923 nr' ya kayıtlı bir mikrofilmli bulunmaktadır.

17. Risâle fi Beyâni Sa'âti'l-Bust

Osmanlıca yazdığı eserlerden biri olan bu *Risâle*'de⁵¹ müellif, dostlarının bazı takvimlerde “ساعات بست” diye bahsedilen şeyin ne olduğu, hüküm ve konusunu ele almaya çalışır. Tespit edebildiğimiz tek nüsha Nuru Osmaniye Kütüphanesi'ndedir.

18. Risâle Mümeyyiz Mezhebi'l Mâturidiyye 'ani'l-Mezahib'il Ğayriye⁵²

Ferağ kaydında muammalı tarih usulü⁵³ ile hicri 1130 tarihinde yazıldığı anlaşılan eser⁵⁴ efâlû'l-ibâd hususunu bir mukaddime ve iki maksat başlıkları altında incelemektedir.

Efâlû'l-ibâd konusunda Mâturidiyye mezhebinin, Mutezile, Cebriye ve diğer mezheplerden farklılığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bütün eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de görüşlerini açıklarken âlimlerin eserlerine müracaatta bulunur ve alıntılar yapar.

Tesbit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Süleymaniye kütüphanesi (Yazma Bağışlar Nüshası 1287; Kasidecizade Nüshası 672); Erzurum, Manisa, Ankara, Konya ve Berlin 2492 Nüshaları.

B-Kendisine Nispet Edilen Eserler

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Erzurumî'nin eserlerini tespit ve tetkik etmek için öncelikle Süleymaniye Kütüphanesi kataloğundan istifade ettik. Müellife aidiyeti kesin olanları yukarıda ortaya koymaya çalıştık. Taramalarımız sonucunda müellife aidiyeti kesin olmayan ya da ona nispet

⁵¹ Milli Kütüphane'de *Resâli-i Hey'et ve Fevâid* adıyla, 489923 nr' ya kayıtlı bir mikrofilm bulunmektedir.

⁵² Bu risalenin yazara aidiyeti konusunda bir takım şüpheler bulunmaktadır. Çünkü müellifin diğer eserlerinden bahseden kaynaklarda bu risaleden söz edilmemektedir. bkz. Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333; Mehmed Nusret, s. 101; Mehmed Tahir, I, 404. Ayrıca farklı kaynaklarda risalenin Muhammed Arif el-İspîrî (ö. 990/1582)'ye ait olduğu kaydedilmektedir. Brockelmann, *Supplement*, I, 346; Şamil Dağcı, “Osmanlı dönemi Kaynaklarında Yer Alan İspirli Alimler”, *AÜİFD*, sy:29; Erzurum İl Halk Ktp, arşiv no: 25 Hk. 23979/5. Risalenin telif tarihi bütün nüshalarda ve kaynaklarda h. 1130 olarak verilmektedir. Yine adı geçen müellifin h. 990 senesinde vefat ettiği aynı kaynaklarda geçmektedir. Hicri 1130 Kadızade Erzurumî'nin (1173/1759) vefatından 30 yıl öncesine tekabül ettiğine göre –bütün şüphelerimiz izale olmasa da- bu risalenin Kadızade'ye ait olması muhtemeldir. Biz de tercihimizi bu yönde kullandık.

⁵³ Muammalı tarihlerde gün, hafta, ay, yıl ve asırlar belli dilimlerde bayağı kesirlerle ifade edilir. Geniş bilgi için bkz. Mollaibrahimoğlu, s. 145-156.

⁵⁴ Brockelmann, *Supplement*, I, 346; Şamil Dağcı, *a.g.m.*, Sy:29, Erzurum 2008, s.23. Uylaş, s.518.

edilmesine rağmen otantikliği hakkında şüpheler bulunan çeşitli eserlere de ulaştık.

Yaptığımız karşılaştırmalar sonucunda birkaç husus tespit ettik. Birincisi; aşağıda tek tek sıralanan risâlelerin, isimlerinin farklı olmasına rağmen muhtevalarının aynı olmasıdır. İkincisi; farklı isimler altında kaydedilen bu eserlerin hata sonucu müellifimize isnat edilmesidir. Bundan dolayı bu tür çalışmalarda kataloglara mutlak güven duymanın araştırmacıları yanıltabileceğini müşahade ettiğimizi ifade etmemiz gerekir.

Bahse konu eserlerin meşhur Kadızâde Mehmed Efendi'ye (Balıkesirî) (v.1045/1635) ait olduğunu ve sehven müellifimize nispet edildiğini düşünüyörüz. Bizi bu kanaate sevkeden hususlar şunlardır.

Birincisi, Kadızâde Erzurumî'nin bütün eserlerinde adı tam olarak geçmekte ve onun başkalarıyla karıştırılmasına imkân vermeyecek şekilde isim, lakap ve nispetleri açıkça zikredilmektedir.⁵⁵ Söz konusu eserlerde ise müellifin adı sadece Kadızâde Mehmed Efendi veya Kadızâde Efendi olarak verilmektedir.⁵⁶ Kadızâde Mehmed Efendi (Balıkesirî) İstanbul'da çok meşhur olduğundan isminin kısaca zikredilmesi akla uygun gözükmektedir.

İkincisi Süleymaniye Kütüphanesi'nde⁵⁷ ve ulaştığımız diğer kütüphanelerde⁵⁸ aynı eserlerin müellifimize değil, Kadızâde Mehmed Efendi adına kaydedilmesidir.

Üçüncüsü Kadızâdeliler konulu bilimsel çalışmalarda bahse konu olan eserin Kadızâde MehmedEfendi'ye ait olduğu belirtilmiştir.⁵⁹

Son olarak ise birçok kütüphanede yaygın bir şekilde bulunan bir esere, müellifin biyografisinden bahseden tabakat kitaplarının hiçbirinde yer verilmemesidir.⁶⁰

⁵⁵ Örnek olarak Süleymaniye Ktp, H. Hüsnü Paşa, 387, *Babru'l-fetâvâ*, vr. 1a; Esad Efendi, 1269, *Kılâdetü'l-mercân fi ahvali'l-cânn*, vr.114a.

⁵⁶ Örnek olarak Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi, 190, *Risâle fi reddi'l-bid'a*, vr. 82b; A-Tekelioğlu, 816, *Risâletü's-salât*, vr. 71a.

⁵⁷ M. Hilmi-F. Fehmi, 46, *Risâle-i Kadızâde*, vr. 78-88; Yazma Bağışlar, 6494, *Risâle-i Kadızâde*,vr. 74-82; Arslan Yanardağ, 48, *Risâle-i Kadızâde Efendi*,vr. 35-43.

⁵⁸ Beyazıt Kütüphanesi, Atıf Efendi, 2127/3, *Risâle-i Kadızâde min'el-Akâid*, vr.118-129; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 2189, *Risâle-i Kadızâde*,vr. 86a-91a; Nuruosmaniye Kütüphanesi, 5005, *Risâlet'ün fi's-salât'in Nafîle*, vr. 220-223.

⁵⁹ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, XXIV, 102; Muhammet Raşit Akpınar, *Kadızâdeliler ve Sivasiler Arasındaki Fıkhi Tartışmalar*, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 41.

⁶⁰ Bkz. Mehmed Nusret, s.101; Bursalı Mehmed Tahir, I,404; Bağdatlı İsmail Paşa, II, 333.

Aşağıda nüshalarını sıraladığımız sekiz eserin isimleri farklı olmasına rağmen içerikleri aynıdır. Bu risâleler hamdele ve salvele ile başlayıp ardından namazın farz oluşu inkar edenin küfre düşeceğine dair bahislerle devam etmektedir. Ayrıca farz, vacip, sünnet ve nafilâ namazlar tek tek anlatılmaktadır. Hz. Peygamber devrinde olmamasına rağmen daha sonradan ortaya çıkan namazlar ve cemaatle nafilâ namaz kılınması hususları ise tenkit edilmektedir. Ayet ve hadislerle konu temellendirilerek bu bidatleri yapanlar şiddetle eleştirilmekte hatta tekfir edilmektedir.

1. Risâletü's-Salât

Süleymaniye Kütüphanesi A-Tekelioğlu bölümü nr. 816'da kayıtlı olup 65-70 varakları arasındadır.

2. İman ve Namaz Risâlesi

Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya bölümü nr. 4871'de kayıtlı olup 72-75 varakları arasındadır.

3. İlm-i Hâl Risâlesi

Süleymaniye Kütüphanesi Beşir Ağa (Eyüp) nr. 397'de kayıtlı olup 64-71 varakları arasındadır.

4. İlmihal

Bu nüshalar Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlü Baba bölümü nr. 269'da; Laleli bölümü 2454, 2457, 2459, 2460, 2461, 2464, 2465, 2467, 2468, 2469, 2470, 2473, 2474, 2476, 2477, 2478, 2480, 2481, 2482 numaralarda kayıtlıdır.

5. Risâle İman ve İslam

Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü nr. 3166 ve 3167'de kayıtlıdır.

6. Risâle fi reddi'l-bid'a

Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi bölümü nr. 190'da 81-85 varakları arasındadır.

7. Risâle-i ahkâmi'l-mükellefin

Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümü nr. 886'da 69-79 varakları arasındadır.

8. Risâle fi'l-iman ve'l İslam

Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa bölümü nr. 2891'de 68-74 varakları arasındadır.

9. Risâle-i Kadızâde

Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümü nr. 2463'de 97-110 varakları arasındadır.

Süleymaniye kataloğunda eser müellifimize isnat edilmesine rağmen bu eserin de ona ait olmadığı kanaatindeyiz. Yukarıdaki bahsettiğimiz hususlar göz önünde bulundurulduğunda bu eserde müellife ait isim, lakap ve nispenin olmadığı ve Kültür Bakanlığı⁶¹ ve bazı kataloglarda Kadızâde Mehmed Efendi (Balıkesiri) adına kaydedildiği görülmektedir.⁶² Ayrıca bu eserin istinsah tarihi hicri 1098'dir. Müellifin hicri 1173 yılında vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, bu eserin istinsah edildiği tarihte Kadızâde'nin henüz doğmadığı veya çok küçük yaşta olduğu gibi bir sonuç ortaya çıkar ki bu da kanaatimizi destekler.

10. Risâle fi Nevâkidi'l-Vudû'

Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında tespit ettiğimiz bu eserle ilgili iki nüshaya ulaştık. Eserlerin konularının birbirinden farklı olduğunu gördük. Esad Efendi Nüshası içerik olarak katalogdaki isme uygun olsa da eserin müellifimize aidiyeti konusunda netlik bulunmamaktadır. Zira eserin içinde müellif ismi bulunmadığı gibi üslup bakımından da müellifin diğer eserleriyle örtüşmediğini söylemeliyiz.

Carullah Nüshası ise konu olarak katalogdaki isimle alakalı değildir. Adu'd-din el-İci'nin bir eserinin şerhi mahiyetindedir.

11. Vasiyetnâme

Süleymaniye Kütüphanesi Şazeli Tekkesi bölümü nr. 37'de 56a-70a varakları arasındadır. Yukarıda bahsettiğimiz gerekçelerin bu eser için de söz konusu olması eserin Kadızâde'ye aidiyetini, şüpheli hale getirmektedir.

Ayrıca Risâlenin başında bu vasiyetnamenin özelde İstanbul kadınlarına genel olarak tüm mümin kadınlara yapıldığı ifade edilir. Öğrencilik hayatı dışında Erzurum'da yaşamış birisinin bunu söylemesi bizde şüphe uyandırmaktadır. Diğer taraftan Kadızâde Mehmed Efendi'nin (ö. 1045) ise İstanbul'da yaşadığını, ilmi, sosyal ve kültürel bir fikir akımı başlattığını ve toplumun yeni adet ve uygulamalarını şiddetle tenkit ettiğini bilmemiz bu konudaki kanaatimizi destekler mahiyettedir.⁶³

⁶¹ www.yazmalar.gov.tr, 06 MilYz B 471/2 13b-18b.

⁶² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, 669, *Risâle-i Kadızâde*, vr. 63-71; Aynı yer, *Risâle-i Kadızâde*, 1534, vr.74-82.

⁶³ Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", *DİA*, XXIV, 102.

C-Kadıoğlu Medresesi

Kadıızâde Erzurumî kitap ve risâleler yazarak insanlara hizmet ettiği gibi, Erzurum'da Müftülük görevi esnasında bir de medrese inşa ettirmiştir. Kadıoğlu Medresesi olarak ünlenen bu medrese Erzurum ili İspir İlçesi sınırları dâhilinde bulunmaktadır. Medrese İspir Çarşısı Camii'nin dere aşırı kible tarafındadır. İspir'e on kilometre mesafede bulunan Kalkons köyünden getirilen muntazam kesme taşla yapılmış olan medrese muvaffak bir mimari eserdir. Ortasındaki bahçede çukruklu bir su kuyusu da vardır. Medresede on oda bulunmakta ve odaların hepsi beşikörtüsü şeklinde tonoz kubbelidir.

Kitabesinde *"Bu şerefli medreseyi hücrelerinde oturanlara ve başkalarına şafi ilimlerin ve kafile fenlerin okutulması ve bunların öğrenimleri için aslen İspir'li Erzurum şehri müftüsü Kadıızâde şöbretli Mehmed sırf Allah'ın rızasını kazanmak için 1138 h. senesinde yaptırdı ve vakfetti"*⁶⁴ manasına gelen Arapça bir ifade yazılıdır.

Sonuç

İslam tarihinin siyasî, iktisadî ve mimarî açıdan en muhteşem devirlerinden birini oluşturan Osmanlı döneminin ilmi birikim açısından aynı başarıyı gösterip gösteremediği hakkında farklı kanaatlerin serdedildiği bilinmektedir. Özellikle XIV. asır ile başlayıp cem ve tahkik dönemi olarak isimlendirilen ve ardından da şerh ve haşiye türü eserlerin yazılmasıyla devam eden bu sürecin düşünce alanında bir takım duraklama ve gerilemenin öncüsü olarak değerlendirilmesi genel bir kabul haline gelmiştir. Bu kabul her ne kadar bir genelleme olsa da en azından Osmanlı döneminin kendisinden önceki yüzyıllarda ortaya konulan ilmi birikimle boy ölçüşecek sayıda ve nitelikte düşünce adamı ve müstakil eserler ortaya çıkaramadığı söylenebilir. Elbette bu neticenin doğmasında çeşitli siyasi ve kültürel etkenlerden söz edilebilir. Ancak gerekçe her ne olursa olsun söz konusu dönemin bütünüyle eski mirasın tüketildiği, değerli hiçbir çalışmanın yapılmadığı ve İslam düşünce tarihi içerisinde iz bırakan herhangi bir ismin yetişmediği şeklindeki mutlak bir kanaate ulaşmanın da bir dayanağı yoktur. Bu miras içerisinde Kâtib Çelebi, Molla Fenarî, Hocazade, Ali Kuşçu gibi büyük isimler yanında çalışma konumuzu oluşturan daha yöresel karakterli simaların da temayüz ettiği sürekli akılda tutulmalıdır.

Bu çalışmada XVIII. asırda yaşamış Kadıızâde Muhammed Arif Muhammed Erzurumî'yi tanıtmaya ve eserlerini ortaya çıkarmaya çalıştık. Uhdesine aldığı müftülük ve müderrislik görevleri onun idari ve ilmi birikimin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yaşadığı dönemde ilim çevrelerini meşgul eden medrese-tekke tartışmalarında medreseden yana taraf olan Kadıızâde'nin,

⁶⁴ Konyalı, s. 507.

devrinin ileri gelen âlim ve mutasavvıflarıyla da fikri tartışmalara girdiği bilinmektedir. Hayatı boyunca yirmi kadar irili ufaklı eser kaleme alması ve başta kelim ve fıkıh olmak üzere, gramer, tasavvuf, hadis gibi İslamî ilimlerin neredeyse her alanında telifte bulunması onun bu konudaki yeterliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kadızâde'nin eserlerini tespit ederken istifade ettiğimiz kataloglarda çeşitli eksik ve hatalar müşahede ettik. Bu hataların bir kısmı eser isimlerinin yanlış okunmasından bir kısmı ise isim benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Kadızâde'nin *Risâleleri* hakkında yapılan çağdaş çalışmalar da aynı yanlışlığı devam ettirmekte veya bu sorunlardan hiç bahsetmemektedir. Araştırmacıların aynı hatayı sürdürmeleri muhtemelen doğrudan kütüphanelerde çalışmak yerine kataloglar üzerinden veya elektronik taramalar yoluyla bilgi edinme tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı mirasının sadece küçük bir halkasını tanıtmayı hedeflediğimiz bu çalışma, bize İstanbul dışındaki bir yerleşim yerinde hayatını sürdüren bir ilim adamının bile hiç de küçümsenmemesi gereken bir ilmi birikime sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu durumun ise bu alanda yapılacak yeni araştırma ve inceleme faaliyetlerinin önünün açılmasında, daha cesur ve iştiyaklı bir tutum takınılmasında yeterli olduğunu düşünüyoruz.

Kaynakça

- Akpınar, Muhammet Raşit, *Kadıızâdeliler ve Sivasiler Arasındaki Fıkhi Tartışmalar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn-esmâü'l-müellifîn ve âsariü'l-musannifîn*, I-II, İstanbul 1955.
- Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbu'l-meknûnfi'z-zeyli alâKeşfi'z-Zunûn an esâmi'l-kütübve'lfunûn*, I-II, İstanbul 1945.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi*, I-II. Ravza Yayınları, İstanbul 2008.
- Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, 1938.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, Ankara 2000.
- Çalık, Bünyamin, *Kadıızade Muhammed Arif Efendi'nin Babru'l-Fetâvâ Adlı Eserinin Fetva Açısından Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2012.
- Çağrıncı, Mustafa, "İbrahim Hakkı Erzurumî", *DİA*, XXI, ss. 305-311.
- Çavuşoğlu, Semiramis, "Kadıızâdeliler", *DİA*, XXIV, ss. 100-102.
- Güfta, Hüseyin, *Erzurumlu Şair Hazık*, Erzurum Kitaplığı Yayınları, İstanbul 2001.
- <https://www.yazmalar.gov.tr>.
- İbrahimhakkıoğlu, Mesih, *Erzurumlu İbrahim Hakkı*, İstanbul 1973.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Osmanlılar ve Bilim*, Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Katip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübive'l-funûn*, Maarif Matbaası, I-V, İstanbul 1941.
- Kırboğa, Mehmed Ali (Alata'lı), *Kâmûsu'l-kütüb ve mevzuâtı'l-müellefat*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1974.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.

- Martı, Huriye, *Birgini Mehmed Efendi*, TDV Yayınları, İstanbul 2008.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman, *Yazma Eserler Terminolojisi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.
- Nusret, Mehmed, *Tarihçe-i Erzurum-Yabut Hemşehrilere Armağan*, Ali Şükrü Matbaası, İstanbul 1338.
- Öz, Mustafa, “Kazâbâdi”, *DİA*, XXV, ss. 120-121.
- Revnakoğlu, C. Server, *Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Marifetnamesi*, İstanbul 1961.
- Suluoğlu, Muhammet Hanefi, *Kadızâde Erzurumî ve Kâşifu Hâli'l-Mevtâ ve'l-Berzâb' Adlı Risalesi*, Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Rize 2010.
- Suyutî, Abdurrahman b. EbiBekr, *Laktü'l-mercân fi ahkâmî'l-cânn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1986.
- Uylaş, Sait “Erzurumlu Kadızâde Mehmed Efendi ve Kur'an'a Dair Bir Risâlesinin Tanıtımı”, *Türk-İslam Düşünce Taribinde Erzurum Sempozyumu*, Erzurum 2008, ss. 515-522.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “Beyzavi”, *DİA*, VI, ss. 100-103.
- Yediyıldız, Asım - Ateş, Nilüfer, “Erzurumlu Kadızâde Efendi'nin Vasiyetnamesine Tahlili Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/2, 2007, ss. 309-326.